

Slivka, Michal

Stredoveký homo viator : (Slovensko vo vzťahu k medzinárodným pútnym miestam)

Archaeologia historica. 1998, vol. 23, iss. [1], pp. 303-320

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140297>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Stredoveký homo viator

(Slovensko vo vzťahu k medzinárodným pútnym miestam)

MICHAL SLIVKA

Konferenčná téma zameraná na cestné spojenia v stredoveku a na účastníkov komunikačného aktu v najširšom význame priam evokuje zahľadieť sa do kontextuálneho významu cesty, na ktorej komunikantom je vždy človek. Od kolisky až po hrob – na vlastnej životnej ceste. Z takéhoto uhla pohľadu sa cesta, za pomoci ktorej človek komunikuje s iným človekom (hlavne v rovine transcendentálnej), stala sa predmetom rôznych filozofických úvah od staroveku až podnes. Napríklad v čínskej filozofii – cesta smerujúca do cieľa zodpovedá poriadku sveta – zmyslu bytia, ďalej známy obraz dvoch ciest v gréckej filozofii, Budhova 8-stupňová „svätá cesta“ až po biblickú symboliku cesty. Jej kulminačným punktom majú byť Ježišove slová: „Ja som cesta, pravda a život. Nikto nepríde k Otcovi, iba cezo mňa“ (Ján 14, 6). V rôznych náboženstvách sa tak najčastejšie objavuje obraz cesty, v ktorom však človek sa dopatráva vlastným životom a snaží sa ísť do tajomného cieľa (Snell 1955, s. 320.; Stephenson 1986, s. 93n.). Preto patristický filozof Aurelius Augustinus (zač. 5. stor.) charakterizoval človeka ako „homo viator“, čiže vandrovníka (pútnika) do iného sveta (nakolko aj sám Ježiš je u evanjelistov opísaný ako vandrovník (Ch. Schütz, hg.) 1992 st. 993). Slovo „putovanie“ (peregrinatio) pre ľudí stredoveku bolo úplným synonymom pre život (Ladner 1967, s. 251; Schmugge 1979, s. 16). Preto sa s božou pomocou vydával na cesty, prekonával ich, aby tak došiel do stanoveného cieľa. A netýkalo sa to

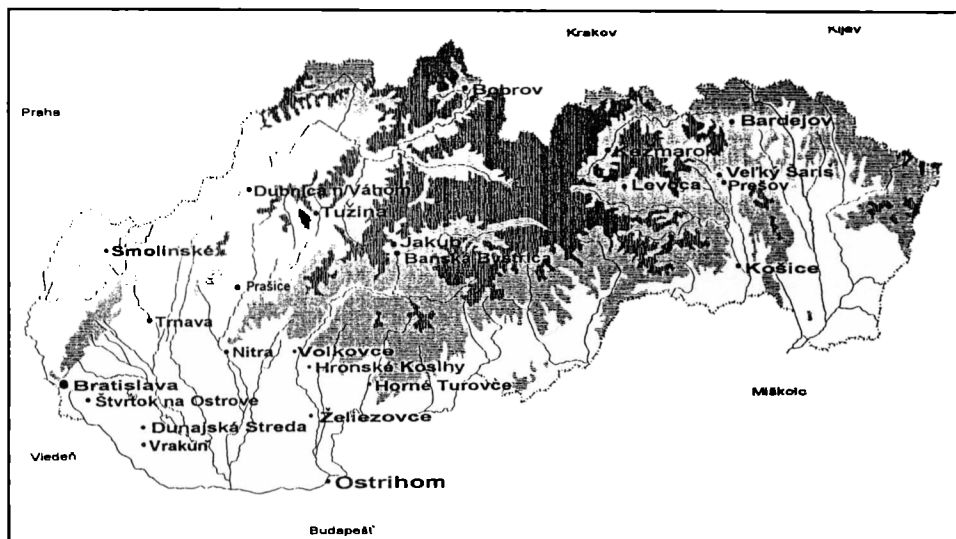

Obr. 1. Pútnici na ceste do Trzebnice – Poľsko (Legenda o sv. Hedvige z roku 1353).

len človeka s náboženskou motiváciou putovania, ale rovnako ľudí na ceste „za chlebom“, na ceste „za obchodom“, na ceste „za vzdelaním“ a pod. Samotné vydanie sa na cestu, jej prekonávanie je rizikovým predsavzatím. Ku príkladu možno uviesť, že v nemčine majú ten istý jazykový koreň slová „Weg“ (= cesta) i „Wagnis“ (= odvážny čin, riziko). Stredoveký človek vydávajúci sa na ďaleké cesty, o ktorých nemal ani predstavy, podujal sa tak na veľké riziko. Už v prípravnej fáze, iste sprevádzanej „cestovnou horúčkou“ (aby som použil dnešný termín), nakoľko jeho pohyb bude sa diať v iných hospodársko-kultúrnych zónach, v inom životnom prostredí, teda opantával ho strach (pozri Delumeau 1986; Krawiec 1996). Strach z neznáma, z pohybujúceho sa priestoru, o ktorom mal minimálne znalosti a informácie. Staré príslovie hovorí, že „cestovanie zbavuje človeka predsudkov“, teda cestovaním sa zbavoval strachu. Z uvedeného vyplýva rada ďalších otázok spojených s cestovaním: od výstroje až po výzbroj (koňa, voza), medziludská komunikácia, priestorová orientácia, prekonávanie vzdialenosti, ubytovacie možnosti, stravovanie, hygiena na cestách, choroby, event. náhla smrť, až po vzájomnú výmenu a ovplyvňovanie kultúrnych, náboženských a zvykových hodnôt v kontaktných zónach sveta. Dôležitý je tu časový a priestorový pohľad z hľadiska vlastného profesného zamerania. Stredoveká cesta (suchozemská i riečna) umožňovala medziludskú komunikáciu, ktorú možno badať z rôznych pohľadov: napr. z pohľadu historika na charakteristiku stredovekej korešpondencie, z pohľadu etnológa na tradičnú komunikáciu dediny, príp. vo vzťahu k mestu, sledovania sociokultúrnych procesov (sociológovia), ako a správaní sa človeka na cestách (psychológovia napr. na objasnenie strachu a p.), príp. historického geografa zameraného na otázky spojené s diplomatickými poslami, od 16. stor. spojené s poštovou službou a pod. Na niektoré problémy upozorňujeme v tomto zborníku, zameranom na determinanty, ktoré určovali cestnú sieť.

Putovanie vo všeobecnosti je zjav náboženský – nadčasový i nadkonfesijný, viazané na kult ako taký (Kötting 1950, s. 12n.; Eliade 1997, s. 53–56; Jackowski 1991; Altaner–Stuiber 1980, s. 244–245; Dünninger 1963). Náboženskú motiváciu putovania uplatňovali už ľudia starovekého Orientu, rovnako v antike (miesta zázračných božských lekárov) a poznal ho i moslimský svet. Na vyhľadávaných miestach sa očakávalo telesné alebo duševné uzdravenie, a tak samá púť mala terapeutický zmysel. Vykúpenie získava iba ten, kto sa podujme na riziko cesty a má pred sebou jasný cieľ (Hindovia nazývajú takéhoto človeka sadhu; sadh značí „prevádzkať do cieľa“, preto Gándiho výrok, že Indiu raz zjednotí pútnický pramení z tohto javu i tradície). Akýsi predobraz, alebo „model“ putovania je v starozákonnom Abrahámovi, ktorému Boh prikázal: „idi do zeme, ktorú ti ukážem“ (Gn 12,1). V novom zákone sa to vzťahuje na refiguráciu Krista – jeho nasledovania (Spieq 1972, s. 197–212; Neuhardt 1986; Kötting 1988, s. 270n.). V tomto význame je aj putujúca Cirkev (Herbes–Plötz 1993). Fenomén púti je subjektívny jav – jav vo vlastnom vedomí. V priebehu dejín môžeme ich sledovať v rôznej významovej rovine: antropologicko-biblickej, kultovej, právnej i kultúrnej, a to v samej podstate slova.

Antropológia pútnického kultu sa odohráva v istom priestore, ktorý pre pútnika je sakralizovaným priestorom. Putovanie naprosto a jednoducho znamená „odkiaľ vyjsť“, aby „dokiaľ sa došlo“. Tieto dva body – vyjdenia a dojdenia tvoria rámec pútnického priestoru. V štruktúre popredného odborníka na pútnictvo – Alfonso Dupronta vystupujú tri komponenty: homo religiosus, priestor a sacrum (Dupront 1972, s. 729). Nezávisle od vnútorných foriem peregrinatio religiosa vystupuje vždy spoločný náboženský akt, prežívaný buď individuálne, alebo tiež kolektívne (tamže, s. 732). Vydať sa na ďalekú cestu znamená zmenu v živote človeka, nakoľko prechádza z jedného modu bytia do druhého. Je to jeho prechodový rituál, aby som použil formuláciu francúzskeho etnológa Arnolda van Gennepa (Genep 1996, s. 169). Už v prípravnej fáze sa pútnik „vydeľuje“ z profánneho sveta a začleňuje do sveta posvätného. Odlučuje sa z obecného i rodinného života s uplatňovaním istého tabu, napr. sexuálneho, dočasným asketizmom, v príprave s vykonaním spovede a pod. (Browe 1932, 173n.; Ohler 1994, s. 64n.). Dobrovoľné priberanie „ťažkostí“ počas púťova-

Obr. 2. Svätajakubské patrocnium na Slovensku.

nia (napr. chodenie na boso, postenie, u Indov príznačné meranie cesty dĺžkou vlastného tela, keď niekoľkokrát padajú na zem, dokiaľ dôjdu k posvätej hore alebo svätyni) – ten vyvolaný dištanc sa musí prekonať. Putovanie v takomto zmysle nepozná žiadne hranice, ani priestorovo, ani časovo (Möhler 1984; Chew 1962).

V sakralizovanom priestore pútnika sa nachádzajú viaceré posvätné miesta (tzv. Gnadenorte – hroby svätcov alebo ich relikvie, zázračné pramene, obrazy a pod. – Ohler 1994, s. 116n.; Angenendt 1994, s. 132–137), ktoré postupne vznikali na trasách do centrálnych pútnych miest (Jeruzalem, Rím, Compostella a iné). Pri nich pútnici vyhľadávali ubytovacie možnosti (hospíciá, kláštory – Schmutge 1983, s. 37–60; Peyer 1987, s. 116n. Ohler 1994, s. 125n. a 155n.). Na týchto miestach sa regenerovala psychická vitalita, ale aj telesná stránka (odpočinok, hygiena, teplá strava a p.).

Duchovná finalita stredovekého pútnika patrí k najzákladnejším otázkam pochopenia fenoménu púťi, a to či už individuálneho alebo kolektívneho prejavu. Peregrinatio to je vlastný ľudský život – reflektovanie seba samého. V takomto zmysle ho predstavujú i včasnostredovekí autori (Kötting 1950, s. 96 a 287n.; Witkowska 1995, s. 9n.), odlišujúc „peregrinusa“ antického významu cestujúceho alebo cudzinca. Motivácia spočívala v existencii viery, v kristocentrickom nazeraní na svet, a to či už v racionálnom chápaní alebo iracionálnom (Vauchéz 1993 a 1996, s. 136n.). Vydať sa na cestu a objaviť sa v životnom Kristu, ako cestu k jeho domovu v zmysle starozákonného Bételu i „brány do neba“ (Gn 28,17). Preto cieľom bolo najprv miesto spojené so životom a smrťou Krista – Jeruzalem, ako kozmologický stred, i ako mater ecclesiarum. A rovnako Rím, predovšetkým k hrobu sv. Petra a hrobom martýrov (Štefan, Ján z Efézu a i.). Pojem „locus sacer“ je potom vo včasnostredoveku zviazaný s každým kostolom opatrujúcim hrob alebo relikviu svätca, a pre pútnika pri každom z nich platili slová zo Skutkov apoštolov (7,33): „zobuj si obuv z nôh, lebo miesto, na ktorom stojíš, je zem svätá.“ Táto kategória pútnikov so špirituálnym zmyslom a prejavom vlastného vedomia bola viazaná predovšetkým na duchovné osoby cirkvi – svetský a rehoľný klérus. Stačí pripomenúť Slavníkovca Vojtecha, olomouckého biskupa Zdíka, ruského mnícha Daniela, ktorý o svojej ceste do Jeruzalema nám zanechal cenné zápisky (Charvát 1996; Tadra 1897, s. 9n.; Pojsl 1996; Darkevič 1984, s. 112n.; Klimecka 1995, s. 110–113). Medzi nich možno rátať aj mnohých európskych panovníkov, a ako

Obr. 3. Rimavské Janovce – kostená figurka sv. Jakuba (okolo 1500).

účasť na tejto vražde mal navštíviť 6 kláštorov, v ktorých mal dať odsľúžiť 400 omší (C. Wagner a V. Sedlák uvádzajú 4 tisíc, tamže, s. 214). V mestských súdnych protokoloch z konca 14. a 15. storočia je niekoľko príkladov tzv. púťovania z trestu. Predovšetkým v banských mestách Banská Bystrica (Ipolyi 1874, s. 622–623; Matulay 1980, s. 35, 37, 40; 46–47, 53, 59), Banská Štiavnica (Piirainen 1986, s. 33, 58, 88, 144, 178), ale aj v Bratislave (Ortway 1903, s. 403–409). Z prameňov rovnako vysvitá, že delikvent sa mohol vykúpiť, a to určenou peňažnou sumou príbuzným poškodeného alebo vrchnosti. Výkupné za smrť vyššie spomenutého Fridricha bola určená na 200 mariek, pričom z polovičnej hodnoty mal Kokoš v hotovosti vyplatiť 20 mariek, a ostatné v splátkach: 15 mariek na sviatok sv. Jakuba, 15 na sviatok sv. Michala a zvyšných 50 mariek, keď Herman Lank zaháji púť do Ríma „na podporu vykonania namáhavej cesty“ (... in subsidium laboriosi itineris peragendi – Sedlák 1980, s. 213). Od pôvodného zvyku, keď odsúdený sa mal vydať na cestu v tretí deň pred východom slnka, sa v tom čase už upustilo, a tak odchádzali v určené termíny. V západných krajinách boli počas roka stanovené dva termíny: 1. marca alebo 1. septembra (Carlen 1987, s. 70n. a 1988; Vogel 1964). Púť tak vošla do svetského práva ako prostriedok trestu (Carlen 1987, s. 82n.). Trest so svojimi právno-cirkevnými koreňmi sledoval pokoru a kajúcnosť – paenitentia publica non solemnis = peregrinatio (Vogel 1964, s. 118–119, 121; Ulanowski 1888, s. 59–61; pozri Hödl 1980). Praktiky stredovekých pútí previnilcov do Ríma a nemeckých Cách (Aachen) sú známe z celého Uhorska (Thoemmes 1937, s. 32–38, Kisch 1980) a susedných krajín (Zaremska 1993, s. 83–95, tam lit.). Kajúcnici putovali v čiernom oblečení a na okove ľavej ruky cengotal kus reťaze (Darkevič 1984, s. 101). Výraz „nudi homines cum ferro“ sa vyskytuje od 8. storočia a všeobecne označoval kajúcných pútnikov. Mnohí putovali spolu so žobrákmi, a keďže nemali peniaze zapájali sa do rôznych vagabundských spolkov (Carlen 1987 s. 37, 93; Ohler 1994, s. 58–59).

ukazuje významný prameň z 9. storočia – Cividalský evanjeliár nechýbali ani prví veľkomoravskí panovníci (Pribina, Rastislav, Svätopluk – Pauliny 1983, s. 20 pozri Swinarski 1988). Najvýraznejšie sa to prejavilo v rámci križiackych výprav, ktoré nemali len koloniálny charakter, ale predovšetkým náboženský (Mayer 1985, s. 13n.; Schein 1991). Prostredníctvom nich a púťovania do hlavného mesta cirkvi sa najväčšmi uplatnila transmisia kultúrnych hodnôt (Favreau-Lilie 1989, s. 64–89; Watson 1994, 199–212).

Inú kategóriu pútnikov – tzv. kajúcnikov z trestu možno pozorovať už od doby karolínskej a v našich podmienkach výrazne v 14. a 15. storočí. Išlo o previnilcov za vraždu a neskôr i za podpaľačstvo, ktorým bol uložený trest povinného putovania, čo vo význame pútnictva mal vo všeobecnosti negatívny vplyv. Najstarší rozsudok z územia Slovenska pochádza z roku 1307. Prívrženec magistra Kokoša (Gallusa) Berzevicího Herman Lank zavraždil Fridricha, syna grófa Arnolda zo spišského Hrhova, za čo bol v Levoči odsúdený tak, „že v sprievode štyroch vznešených osôb bude putovať do Ríma, odtiaľ k sv. Mikulášovi do Bari, potom s jedným spoločníkom k sv. Jakubovi (do Kompostelly) a do Cách (Achis) k P. Márii“ (Schmauk 1889, s. 27 [č. 20], Sedlák 1980, s. 212–214 [č. 465]). Sám Kokoš za spolu-

V extrémnych prípadoch sa tak pojmy „pútnik“ a „zločinec“ stali synonymom. Preto boli označovaní aj vypáleným znakom, na druhej strane lútostivý kajúcnik odkladal „železo pokánia“ ako ex voto ku hrobu svätca. V tejto súvislosti bude potrebné prehodnotiť doterajšie hrobové nálezy železných „obručí“ (napr. nález z Vajkoviec – Slivka 1978, obr. 20:2), ktoré nevyučujú aj túto interpretačnú eventualitu.

Cesty pútnikov nie sú identické s diaľkovými cestami, nakoľko sa využívali skrátene „cesty“ (chodníky), v prameňoch označované ako „iter“ (o šírke 0,5–2 m). Často ich využívali poslovovia, ba aj kupci, keď svoj tovar prepravovali na chrboch mulíc alebo koňa. Platilo to aj pre pútnikov, kde denný priechod sa pohyboval v rozmedzí 20 až 30 km (prehľady uvádza Ohler

Obr. 4. Nemešany-Zalužany (okr. Sp. Nová Ves) – bronzová čutorka.

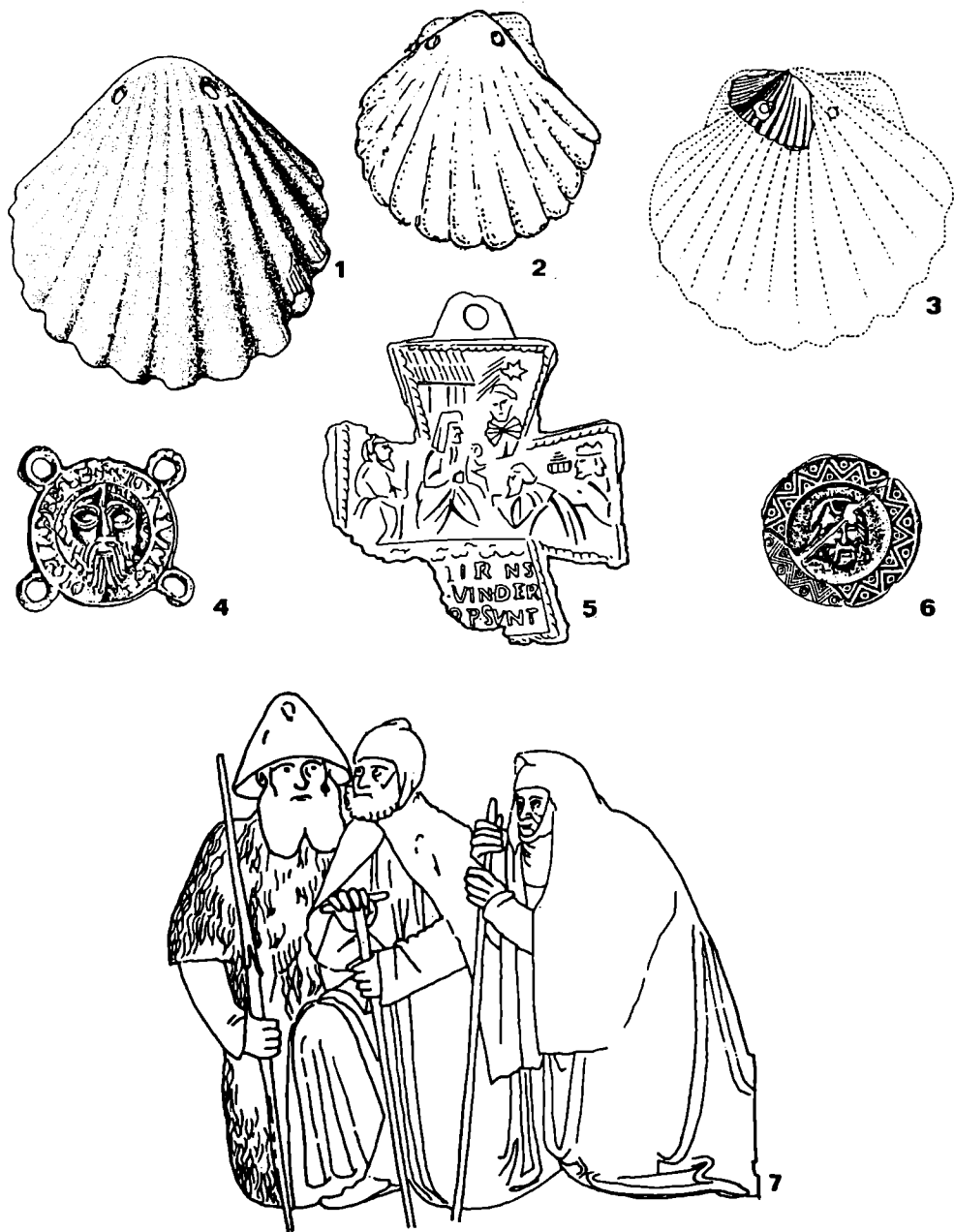
1993, 138–144; 1994, s. 113–116). Tomu zodpovedala i jeho batožina, kde platila zásada: „tak málo, ako je možné, tak veľa ako je nutné.“ Z ikonografických vyobrazení (obr. 1 a 6:7), ale i písomných správ je známe, že okrem palice na podpretie i osobnú obranu bol to dlhý kabát, ktorý pútnika chránil pred dažďom a zimou, a v noci mu poslužil za prikrývku. Rovnako i nosenie klobúka, chrániaceho pred slnkom alebo dažďom, často označeného odznakom (Köster 1972, s. 159–160, obr. 59 a 60). Cenné veci strčil do opasku, topánok alebo zašil ich do kabáta. Na opasku často visel mešec alebo nádobka (čutora) na vodu. Putovanie na niekoľko tisícikilometrov vzdialené miesta uniká našej dnešnej predstavivosti a môžu sa k tomu vyjadriť súčasní pútnici, ktorí experimentálne absolvovali takéto cesty, napr. do španielskej Compostelly. Slová španielskeho poetu Cervantesa: „cesta je vždy lepšia, než hospoda“ platili v minulosti, ako aj v prítomnosti.

Pútnici potrebovali istú právnu ochranu, ktorú im zaručovali ustanovenia koncilov a pápežských nariadení (Carlen 1987, s. 115n. a 147n.). Nariadenia sa dotýkali rovnako oblečenia, styku s exkomunikovanými, ďalej putujúcich kňazov, ktorí na cestách mohli (s povolením biskupa) celebrowať omše (teda i udeľovať sviatosti), nakoľko sa objavovali i falošní kňazi (Schmugge 1979, s. 23). Zvlášť pútnici mali by oslobodení od cla a iných poplatkov, čo potom akceptovali aj panovníci. Uhorský kráľ Ľudovít I. listom z 9. marca 1371 zakázal vyberať poplatky od cirkevných osôb alebo iných, putujúcich k ostatkom svätých (Lehotská a kol. 1956, s. 46 [č. 282]).

Špecifickú kategóriu „pútnikov“ predstavuje stredoveké mníšstvo, u ktorého idea „homo viator“ vychádza z vertikálnej životnej dimenzie. Predovšetkým tak z poznanej i predsvazatej idey, ale hlavne z predpokladu konať finálne, t.j. cieľavedome ku predpôjatému cieľu. V kláštornej spiritualite sa napĺňa „pro Christo peregrinam docere vitam“, čo je konečno-časovým cieľom každého mnícha. V dejinnom vývoji treba však rozlišovať „putovné mníšstvo“ s misionárskym poslaním (Angenend 1972, s. 147n. a 1982, s. 52n.; Prinz 1988, s. 231n., 293n., 379n.) od vandrovného mníšstva typu gyrovagov (Constable 1976 a 1977; podrobne Albert 1992, s. 31–37). V mníšskom prostredí je tento ideál par

Obr. 5. 1-4 Monza (olovené a cínové čitorky z konca 6. stor.), 5, 8 – Braunschweig (2. pol. 14. stor.), 6 – Marskeon-Sea (Anglicko), 7 – nález zo Švédska (s heraldickým motívom), 9 – Nemešany-Zalužany (Slovensko).

Obr. 6. 1 – Winchester (Anglicko) – 13. stor., 2 – Nagold (Nemecko), 3 – Unterreggenbach (prelom 12. a 13. stor.), 4 – Londýn (sv. Ján Krstiteľ), 5 – Pattern (Nemecko), 6 – Winchester (15.–16. stor.), 7 – Stredovekí pútníci – detail z florentskej nástennej maľby (okolo r. 1365).

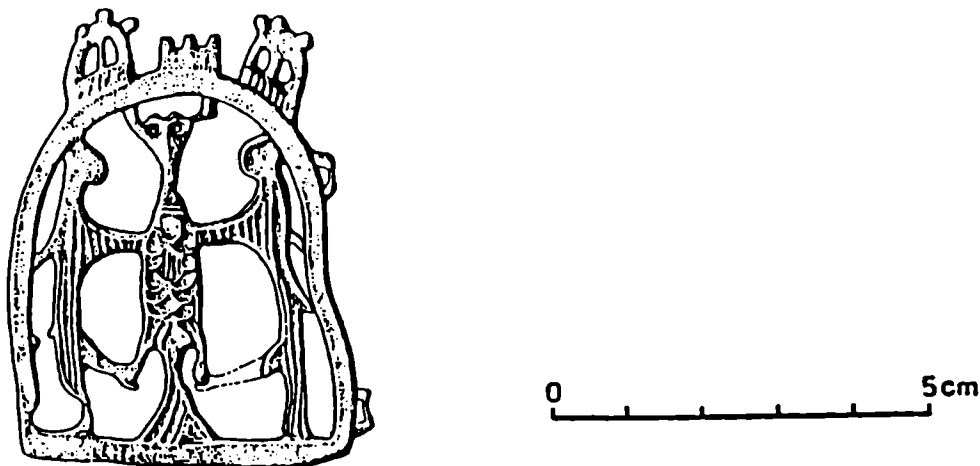

Obr. 7. 1 – Drevozebra z roku 1508 (Augsburg), 2–3 – Mirabilia Urbis Romae (r. 1475) – Veronika.

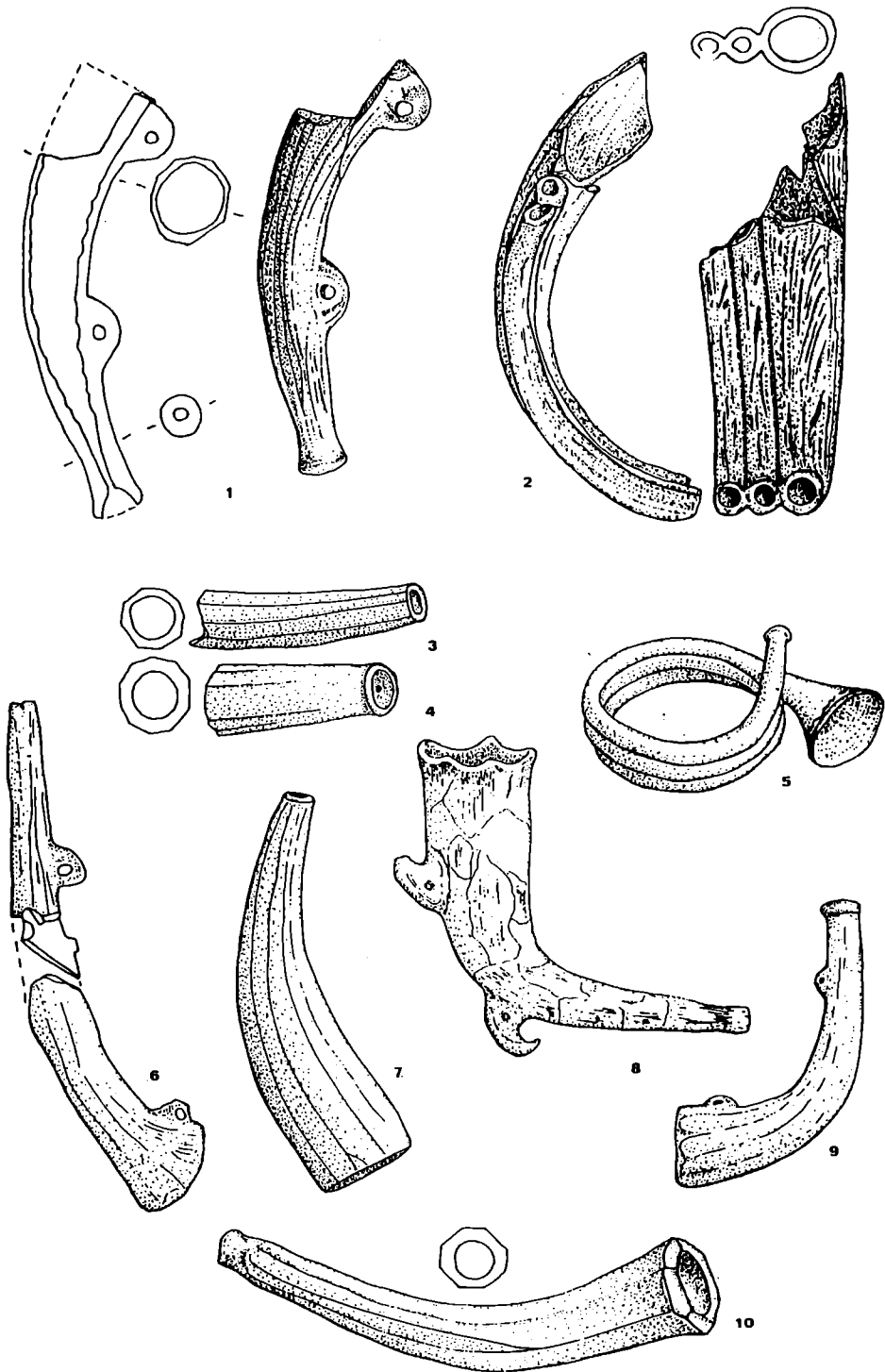
excellence v metaforickom význame pre duchovný život teda „peregrinus“ je tu samozrejmosťou (Albert 1992, s. 29; pre laický svet pozri Hofinger 1958; Ladner 1967 a Schmugge 1979).

Samá téma „homo viator“ z akéhokoľvek pohľadu už v minulosti zaujala celú plejádu „mysliteľov“, a to aj vo vzťahu k pútnictvu (pozri najnovšiu bibliografiu Davidson–Dunn–Wood 1993). V poslednej dobe sa uskutočnili viaceré vedecké podujatia: z ktorých vyšli cenné konferenčné zborníky (*Pellegrinaggi e culto dei Santi in Europa fino alla prima crociata*. Todi 1963; *Wallfahrt kennt keine Grenzen*. München 1984; *Deutsche Jakobspilger und ihre Berichte*. Tübingen 1988; *Europäische Wege der Santiago-Pilgerfahrt*. Tübingen 1990; *Spiritualität des Pilgers. Kontinuität und Wandel*. Tübingen 1993; *Wallfahrt und Alltag in Mittelalter und früherer Neuzeit*. Wien 1992; *Peregrinationes*. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy. Warszawa 1995).

Sledovanie cesty pútnika v rámci stredovekej sakrálnej mobility (pozri Grundmann 1961) musí vychádzať z prameňov rôznej povahy. V nich nezastupiteľné miesto majú aj archeologické doklady, a to či už priame terénne – nehnuteľné alebo jednotlivé artefakty. Slovensko ako súčasť stredovekého Uhorska vo vzťahu k medzinárodným (ale aj vnútrokrajinským) pútnym strediskám zohralo svoju rolu. Svedčí o tom doterajšia a na ten účel zameraná odborná spisba (Thoemmes 1937; Pásztor 1940, s. 94–138; Fekete 1947, Röhrich 1967, s. 89, 99, 114, 115, 152, 163, 167, 193, 207–209, 244–245; Bangó 1978; Kisch 1980 a 1984; Klaniczay 1983; Slivka: 1984, s. 386–7; Barna 1993 a 1994; Bálint–Barna 1994, bibliografia na s. 349–366; Mrázová 1995; Zajicová 1996), Z nej rovnako vyplývajú putovania jednak do už spomenutých najznámejších pútnických miest: Jeruzalém, Compostella, Bari, Cáchy (Aachen), Kolín nad Rýnom, ale aj Marburg (hrob sv. Alžbety), Norimberg (kult kopije), Pasov, Krakov (Witkowska 1984) a v rámci Uhorska Ostrihom, Stolický Belehrad (hrob sv. Štefana – kráľa), Veľký Varadín (Oradea – hrob sv. Ladislava) a Buda (Zolnay 1977, s. 145–153; Klaniczay 1983; Bálint–Barna 1994; Barna 1994). Ojedinelý prípad vykonanej púte až do írskoho Purgatória ku známej jaskyni sv. Patrika je doložený v roku 1353 rytierom Jurajom, zemepánom zo Želiezoviec (mystický spis o jeho kajúcnom púťovaní poslužil pre scénu súdu s Jurajom na maľbe v železovskom v kostole z konca 14. storočia – Püspöki–Naggy 1976, s. 80–85). Pod vplyvom púť šíril sa kult toho ktorého svätca po celej Európe. Napr. svätajakubský kult na Slovensku dominuje v 13. storočí (obr. 2) a uplatnil sa prostredníctvom nemeckých prisťahovalcov (Bálint 1977,

Obr. 8. Banská Štiavnica – pútnický odznak zo 14. stor.

Obr. 9. 1 – Greifswald, 2 – Zossen (hrad), 3, 4 – Sindelfingen, 5 – Visby (Švédsko), 6 – Bommersheim (hrad), 7 – Wartenberg (hrad), 8 – Nitrianska Pravno – Vyšhrad, 9 – Hohenwart, 10 – Pforzheim.

s. 77–88; Mezö 1996, s. 101–104). Zakladali sa samostatné bratstvá (na západe Jakobsbruder alebo Muschelbruder, sv. Krištofa u nás pod vplyvom rímskeho sv. Ducha a iné Plötz 1979 s. 103n., Schmugge 1984, s. 46n. a 60; S. Liber Confraternitatis 1889), ktorých členovia boli v službách pri organizovaní masových pútí a vôbec v charitatívnej činnosti. Ide hlavne o neskorostredoveké obdobie, pre ktoré je masové púťovanie špecifickým fenoménom, obzvlášť viazané na okružle jubileá (Schimmelpfennig 1978: s. 285n.; Köster 1983, s. 94; Schmugge 1984, s. 73–74; Barna 1993). Zároveň imitujú stavby jednotlivých pútnych miest (prehľad podáva Przybyszewski 1979) a v rôznej modifikovanej podobe sa tak uplatňovali v domácom prostredí (napr. Sv. hrob – pozri Bauerreiss 1936; kaplnka sv. Jakuba v Bratislave – Hoššo–Lesák 1996). Rovnako sa to odrazilo v literárnej tvorbe (Hippler 1987).

Priame archeologické artefakty sú často ojedinelými nálezmi a nemajú len suvenírový charakter, nakoľko pre účastníka boli dokladmi o absolvovaní púte, slúžili na povznesenie zbožnosti, teda ako devócia i ako „obraz“, ktorý mal byť nasledovaný, sebaaktivizovaný, či „preobrazovaný“ (pozri Rosenberg 1975; Wolf 1990; Belting 1981 a 1990; Dünninger 1984). Vo vlastnom vedomí pútnika dôležitú rolu hral samý telesný dotyk s uctievaným predmetom alebo objektom (A. de Waal 1900, s. 62), teda kontakt so „sacrum“, ktorého tajomný význam definoval R. Otto (1968, s. 107).

Najuniverzálnejším symbolom kresťanského púťovania stala sa tzv. Jakubova mušľa – intersigna peregrinorum (Köster 1983, s. 141–143), ktorá v metaforickom význame symbolizuje samého Krista (Casel 1924; Ohly 1977, s. 293–311; Meier 1977, s. 33n.). Mušle (Petén jacobaeus) v archeologických nálezoch sú najčastejšie v hroboch (K. Köster vo svojom katalógu uvádza vyše 180 nálezov z 10.–16. stor., pričom 140 mušlí predstavujú hrobové nálezy – Köster 1983, s. 146–155), predovšetkým zo západnej i severnej Európy. Z oblasti strednej Európy sú známe len ojedinelé nálezy, napr. z Čiech – jediný nález z Mostu datovaný do 13. stor. (Frolík–Klápště–Smetánka–Žeglitz 1992, s. 154–159, obr. 4), z Poľska dva nálezy: Ostrow Lednicki (Dunin-Wąsowicz 1995, s. 330, obr. 4) a Krakov-Wawel (i keď pri tomto náleze neide o typ hrebeňovitej [Jakubovej] mušle, ale otvor prezrádza jej pripnutie na odev – Koziel–Fraš 1979, s. 113, obr. 64). Z nášho územia, ani susedného Maďarska zatiaľ nie je známy ani jediný nález takejto mušle. Početná ikonografické doklady (v kameňorezbe hlavne z územia Španielska), ale aj drobné bronzové prívesky vo tvare mušličky zdobili opasky pútnikov alebo brašien (nález z Kalburgu alebo z kláštora sv. Anežky v Prahe – Wamser 1992, obr. 29:7; Reichertová 1989, obr. 20:4). Podobne i kovové čutorky s lícnou stranou vo tvare mušle, nosené na krku alebo zavesené na opasku (Mitchiner 1986, s. 138–152 + obr.).

Na prelome stredoveku a novoveku sa v španielskom Santiagu vyrábali malé figúrky sv. Jakuba z dreva, gagátu a kosti (Köster 1983, s. 145; Hausmann–Kriss–Rettenbeck 1966 s. 40–41). Takúto figúrku opatruje dnes Gemerské múzeum v Rimavskej Sobote ako nález z konca minulého storočia, v blízkosti kláštorného kostola v Rimavských Janovciach (Slivka,

Obr. 10. Mača (okr. Galanta). Enkolpion východného pôvodu (10.–11. stor.).

1984, s. 386, tab. VII:32). Kostená figurka sv. Jakuba (v. = 7,4 cm) je vodorovne prevrtnaná, takže pôvodne sa nosila na šnúre, zavesenej na krku a možno ju datovať do obdobia okolo roku 1500 (obr. 3).

V archeologickom materiálu už z obdobia avarského kaganátu a potom z veľkomoravského obdobia sa stretávame (hlavne v hroboch) so zvláštnymi sivými alebo žltými tvarmi nádob (čutory, fľaše), ktoré predstavujú importy (Bialeková 1968, s. 212n.; Štefanovičová 1975, s. 77, obr. 44). Podobné tvary, ale s bohatou obrazovou scenériou symetrickej kompozície sa vyrábali v Palestíne, odkiaľ ich pútnici naplnené svätým olejom alebo vodou z Jordánu odnášali domov (kovové nálezy z Monzy na obr. 5:1–4 – Grabar 1958 s. 11–30; Parello 1993). Nález drevenej čutory (v. = 16,4 cm) s vyrytým latinským krížom pochádza zo včasnostredovekého alamanského hrobu z lokality Oberflacht pri Tuttingene (Müller 1986, s. 30, obr. 50; Capelle 1976, s. 40, tab. 32 [= kresba]). Nález dokumentuje, že okrem terakotových a kovových „poľných fliaš“ sa vyrábali aj drevené, a to aj v ďalších storočiach až do novoveku. Nález malej drevenej čutory z nemeckého Lübecku (v. = 6,6 cm), datovanej na prelom 15./16. stor. to len potvrdzuje (Röttting 1978). Pútnici ich mali zavesené na opásku (ukážka na miniatúre v Legende o sv. Hedvige z roku 1353 – Dunin-Wąsowicz 1995, obr. 2) alebo na krku. Je nesporné, že v miniatúrnych vyhotoveniach sa prenášali len posvätné tekutiny, i keď mohla to byť len voda z prameňa pútného miesta. Z európskeho prostredia sú známe predovšetkým kovové a hlinené miniatúrne čutory (obr. 5:5–8 – Fritz 1961; Spencer 1968; Köster 1988; Mitchiner 1986; Koldewej 1992; Dunin-Wąsowicz 1995, s. 330–331, obr. 3), všeobecne považované za devocionálie. Pri výskume zemepánskeho dvorca v Zalužanoch na Spiši bola nájdená malá bronzová čtoroka (v. = 5,8 cm, hr. = 2,4 cm – obr. 4a 5:9), ktorú B. Polla považoval za parfínovú ampulku (Polla 1962, s. 145, obr. 112:17). Jej pôvod je zatiaľ neznámy, a snáď podľa plastického znaku v gotickom štíte s iniciálkami L+E bude ju možné v budúcnosti identifikovať (ku príkladu: z francúzskeho Saint Leu d’Esserent neďaleko Senlisu pochádza pútnický odznak z 15. stor. – Lightbown 1992, s. 192, obr. 97). Nález možno datovať na prelom 14. a 15. storočia, resp. do prvej tretiny 15. stor., nakoľko dvorec potom zanikol.

I napriek uskutočneniu ciest mnohých mešťanov a šľachticov do známych pútnych centier Európy, nemáme z nášho územia (ale ani z územia bývalého Uhorska) primerané množstvo dokladov v nálezoch cínových alebo olovených odznakov (z Maďarska uvádza G. Barna [1994, obr. 1] ojedinelý nález z bližšie neznámej lokality). Len pred nedávnom bol pri výskume dominikánskeho kláštora v Banskej Štiavnici nájdený prvý cínový odznak, rámcove datovaný do 14./15. storočia (M. Hanuliak 1996, obr. 7:6). V podkovovitom oblúku odznaku je štylizovaná ríšska orlica, akú vo svojom znaku používa nemecké mesto Aachen, odkiaľ najpravdepodobnejšie i nález pochádza (obr. 8). Nemožno vylúčiť i skoršie datovanie odznaku, pretože analogický nález z nemeckého Lübecku je stratigraficky datovaný na začiatok 13. storočia (Erdmann 1988, s. 147–148, obr. 97). Odznaky z cínu, olova, príp. z drahých kovov alebo kože sa vo vrcholno- a neskorostredovekom období produkovali v každom pútnickom stredisku, čo Esther Cohen právom nazvala „suvenírovou industriou“ (Cohen 1976, s. 193). S púťami ruka v ruke prekvital obchod (pozri Baumer 1977), na ktorom devocionálnym tovarom participovali i zahraniční kupci (napr. nemeckí v 15. stor. v Ríme – Schmutge 1984, s. 78). V nemalej miere sa ho zúčastňovali i rôzne asociálne elementy, ktoré predovšetkým predávali nepravé relikvie (Kötting 1950, s. 342 a 1988, s. 61n.), ale i falošné „signa stagna“, proti ktorým vystupoval sám pápež (Cohen 1976, s. 212; Schmutge 1984, s. 63–66). Z niekoľko tisícovej stredovekej produkcie odznakov (Raff 1993, s. 229) je dnes známych len nepatrné množstvo, sprístupnené v katalogových vydaniach (Mitchiner 1986; Köster 1983), ako aj v početných čiastkových spracovaniach (Spencer 1968; Haedeke 1976; s. 22n., 56–72; Köster 1972 a 1988; Lightbown 1992, s. 188–195; Wittstock 1984; Schmauden 1991; Stará 1988; Kuczyński 1995; Lütgert 1997 a iné). Nové výskumy prinášajú ďalšie exempláre (napr. z Čiech – Dragoun 1995; Hrubý–Sigl 1996). V pojednávanej súvislosti bude potrebné prehodnotiť doterajšie nálezové fon-

dy, a rovnako i reinterpretovať publikované nálezy menej známych predmetov súvisiacich so stredovekými púťami. Sú to rôzne „prívesky“, nálezy praciek s inskripciami (napr. AVE MARIA), hlinené figurky (pozri Haasis-Berner 1995), miniatúrne zvončeky (Mitchiner 1986, s. 72–75, 164–165; Malinowski 1993, s. 110–112), aký je známy z Nitry-Lupky (hrobový nález liateho bronzového zvončeka [v. = 4,2 cm] z 2. pol. 9. stor. – Chropovský 1962, 182, tab. X:2). K nim možno priradiť aj mince nájdené v sakrálnych objektoch alebo v tzv. záračných prameňoch, t. j. votívneho charakteru (pozri Veit 1982, s. 53–61). Tiež železné štylizované figurky koníkov, kráv, prasiat, ale i ľudské a iné predmety prinášané ako vôtum k svätyniam sv. Leonarda (Kriss–Rettenbeck 1957; Unger 1984; Grabner 1984).

Medzi pútnické devocionálie zaradil G. Mangelsdorf aj hlinené rohy, ktoré sa v neskorostredovekom období ako rarita produkovali v Cáchách – „Aachhörner“ (Mangelsdorf 1991, s. 222–223). Ich výskyt je doložený od konca 10. stor., hlavne však od 13. storočia predovšetkým na nemeckom území (Haasis–Berner 1994). Jediný nález z územia Slovenska pochádza z Vyšehradu pri Jasenove (Remiášová 1975, s. 92, obr. 80:12), kde v sprievode iných nálezov je datovaný do prvej polovice 15. storočia. Masívny keramický roh bol vyhotovený z bielej hliny, v pravom uhle ohnutý a s dvomi predierkovanými výčnelkami slúžiacimi na zavesenie (dl. po obvode = 65 cm, Ø náustku 2,5 cm [vn. 0,6 cm], ústia 11 cm – obr. 9:8). Vzhľadom na exponovanú polohu miesta nálezu – na horskom priechode z hornej Nitry do Turca mohol slúžiť strážcom na vydávanie signálov, i keď v tejto oblasti predstavuje importovaný výrobok. O čásovej proveniencii azda ťažko uvažovať.

Odraz diaľkových kontaktov v materiálnej kultúre stredoveku umocňujú i nálezy závesných (náprsných) krížikov, ktoré v budúcnosti si zaslúžia samostatné spracovanie. Mnohé nálezy z územia Maďarska (Lovag 1982 a 1994, s. 191n.), ako aj Slovenska (Mača [obr. 10], Trnovec nad Váhom, Nebojsa?) vzhľadom na ich východný pôvod sú považované „za pamiatky po návštevníkoch Svätej zeme“ (Holčík 1984, s. 268), čo však pri každom náleze treba diferencovane pristupovať. Analýzu doposiaľ známych nálezov (vzhľadom aj na rozsah) pripravujeme v samostatnom spracovaní; k tomu tiež novoveké nálezy predmetov súvisiacich s púťami.

V príspevku sme zámerne obišli miestne kultové miesta spojené napr. s kultom Sv. Krvi (Hronský Beňadik a Košice), i keď presahovali regionálny rámec (Halaga 1992, s. 378–379). Podobne i miesta s mariánskym kultom, ktorý sa uplatnil len v neskorostredovekom období (Levoča, Marianka), no hlavne v čase baroka (Fekete 1947; Zajícová 1996; Mrázová 1995). Mnohé ďalšie otázky spojené so stredovekým „homo viator – peregrinus“ boli len načrtnuté pre ďalší výskumný program. Nakoľko putovanie človeka nazaj nepozná hraníc, čo rovnako platí i pre súčasníka idúceho do neznámej budúcnosti.

Literatúra

- ALBERT, A., 1992: Untersuchungen zum Begriff peregrinatio bzw. peregrinus in der benediktinischen Tradition des Früh- und Hochmittelalters. St. Ottilien.
- ALTANER, B.–STUIBER, A., 1980: Patrologie. Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter. 9. vyd. Freiburg–Basel–Wien.
- ANGENENDT, A., 1972: Monachi Peregrini. Studien zu Primin und den monastischen Vorstellungen des frühen Mittelalters. München.
- 1982: Die irische Peregrinatio und ihre Auswirkungen auf dem Kontinent vor dem Jahre 800. In: Die Iren und Europa im früheren Mittelalter (hg. von H. Löwe). Stuttgart, s. 52–79.
- 1994: Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart. München.
- BÁLINT, S., 1977: Ünnepi kalendárium I. Budapest.
- BANGÓ, J. F., 1978: Die Vallfahrt in Ungarn. Wien.
- BÁLINT, S.–BARNA, G., 1994: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Budapest.

- BARNA, G., 1993: Magyar zarándokok Európában. A római szertévi búcsúk és Magyarország. In: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. II. Budapest – Szeged, s. 667–679.
- 1994: Fernwallfahrten und Wallfahrtsorte in Ungarn in der Arpadenzeit (11.–14. Jahrhundert). In: Acta Ethnographica Hungarica 39, č. 3–4, s. 275–294.
- BAUMER, I., 1977: Wallfahrt als Handlungsspiel. Ein Beitrag zum Verständnis religiösen Handelns. Bern–Frankfurt am Main.
- BAUERREISS, R., 1936: Sepulcrum Domini. Studien zur Entstehung der christlichen Wallfahrt auf deutschen Boden. München.
- BELTING, H., 1981: Das Bild und sein Publikum. Berlin.
- 1990: Bild und Kult. München.
- BIALEKOVÁ, D., 1968: Zur Frage der grauen Keramik aus Gräberfeldern der Awarenzeit im Karpatenbecken. In: Slov. archeológia 16–1, s. 205–227.
- BROWE, P., 1932: Zum Kommunionempfang des Mittelalters. In: Jahrbuch für Liturgiewissenschaft 12, s. 161–187.
- CAPELLE, T., 1976: Holzgefäße von Neolithikum bis zum späten Mittelalters. Hildesheim.
- CARLEN, L., 1987: Wallfahrt und Recht im Abendland. Freiburg.
- 1988: Straf- und Sühnewallfahrten nach Rom. In: Recht und Geschichte. Festschrift Hermann Baltl zum 70. Geburtstag. Graz, 131–153.
- CASEL, O., 1924: Die Perle als religiöses Symbol. In: Benediktinische Monatsschrift 6, s. 321–327.
- COHEN, E., 1976: In haec signa: Pilgrim badge Trade in Southern France. In: Journal of Medieval History 2, s. 193–214.
- CONSTABLE, G., 1976: Opposition to Pilgrimage in the Middle Ages. In: Studia Gratiana, XIX–Mélanges G. Fransen. Roma, s. 123–146.
- 1977: Monachisme et pèlerinage au Moyen Age. In: Revue Historique 258, s. 3–27.
- DARČEVIČ, V. P., 1984: Argonauti středověku. Praha.
- DAVIDSON, L. K.–DUNN-WOOD, M., 1993: Pilgrimage in the Middle Ages. New York–London.
- DELUMEAU, J., 1986: Strach w kulturze zachodu (XIV–XVIII w.). Warszawa.
- DRAGOUN, Z., 1995: Poutní odznak z Kolína nad Rýnem z výzkumu v Rybné ulici na Starém Městě pražském. In: Arch. historica 20, s. 491–495.
- DUNIN-WASOWICZ, T., 1995: Sredniowieczne znaki pielgrzymie w Polsce. In: Peregrinationes: Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy. Warszawa, s. 328–331.
- DÜNNINGER, H., 1963: Was ist Wallfahrt? In: Zeitschrift für Volkskunde 59, 221–232.
- 1984: Ablassbilder. Zur Klärung der Begriffe „Gnadenbild“ und „Gnadenstätte“. In: Jahrbuch für Volkskunde NF 7, s. 51–91.
- DUPRONT, A., 1972: Pélerinages et lieux sacrés. In: Encyclopaedia Universalis 12 (Paris), s. 729–734.
- ELIADE, M., 1997: Dejiny náboženských predstáv a ideí III. Bratislava.
- ERDMANN, W., 1988: Das Adler – „Medaillon“ aus der Grossen Petersgrube in Lübeck. In: Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte 17, s. 147–149.
- FAVREAU-LILIE, M. L., 1989: Die Bedeutung von Wallfahrten, Kreuzzügen und anderen Wandlungsbewegungen (z. B. Gesellewanderungen) für die Kommunikation in Mittelalter und früher Neuzeit. In: Die Bedeutung der Kommunikationen für Wirtschaft und Gesellschaft. Wiesbaden, s. 64–89.
- FEKETE, Š., 1947: Vznik, rozloženie a význam slovenských pútnických miest. In: Národopisný zborník 8, s. 125–144.
- FRITZ, R., 1961: Eine spätgotische Pilgerflasche zur Aachener Heiligtumsfahrt. In: Aachener Kunstblätter Bd. 22, s. 74–82.
- FROLÍK, J.–KLÁPŠTĚ, J.–SMETÁNKA, Z.–ŽEGLITZ, J., 1992: L'archéologie et la culture: spirituelle du Moyen Age. In: Památky archeologické 83, s. 149–173.
- GENNEP, A. van, 1996: Přečhodové rituály (preklad). Praha.
- GRABAR, A., 1958: Ampules de Terre Sainte (Monza–Bobbio). Paris.
- GRABNER, E., 1984: Steirische Eisenvotive (Ausstellungskatalog des Steirischen Volkskundemuseums). Graz.
- GRUNDMANN H., 1961: Religiöse Bewegungen im Mittelalter. Darmstad.
- HAASIS-BERNER, A., 1994: Hörner aus Keramik – Wallfahrstevotionalien oder Signalhörner? In: Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 22, s. 15–38.
- 1995: St. Jodokus in Konstanz zu einem neugefundenen Pilgerzeichen. In: Archäologische Nachrichten aus Baden Hf. 54, s. 28–33.
- HAEDEKE, H.-U., 1976: Zinn. 2. Aufl. Köln.
- HALAGA O. R., 1992: Počiatky Košic a zrod metropoly. Košice.
- HANULIAK, M., 1996: Vzťah príslušníkov dominikánskej rehole k obyvateľom Banskej Štiavnice. In: Arch. historica 21, s. 219–232.
- HAUSMANN, L.–KRISS-RETTENBECK, L., 1966: Amulett und Talisman. München.

- HERBES, K.–PLÖTZ, R. (Hrsg.), 1993: *Spiritualität des Pilgers*. Tübingen.
- HIPPLER, Ch., 1987: Die Reise nach Jerusalem. Untersuchungen zu den Quellen, zum Inhalt und zur literarischen Struktur der Pilgerberichte des Spätmittelalters. Frankfurt am Main–Bern–New York.
- HÖDL, L., 1980: Ablass. In: *Lexikon des Mittelalters* I. München–Zürich, stf. 43–46.
- HOFINGER, J., 1958: Le pèlerinage, symbole de la vie chrétienne. In: *Lumen Vitae* 13 s, 277–290.
- HOLČÍK, Š., 1984: Pektorálne kríže východného pôvodu. In: *Zborník prác Ludmily Kraskovskej (k životnému jubileu)*. SNM Bratislava, s. 257–270.
- HOŠŤO, J.–LESÁK, B., 1996: Archeologický výskum predrománskej rotundy a karnera zaniknutej osady sv. Vavrinca v Bratislave. In: *Arch. historica* 21, s. 241–251.
- HRUBÝ, V.–SIGL, J., 1996: Poutní odznak s vyobrazením sv. Stanislava z výzkumu v Hradci Králové. In: *Arch. historica* 21, s. 7–15.
- CHARVÁT, P., 1996: Pouti ke svatým místům ve středověké Evropě. In: *Dějiny a současnost* r. 18, č. 4, s. 51–18.
- CHEW, S. C., 1962: *The Pilgrimage of Life*. New Haven. London.
- CHROPOVSKÝ, B., 1962: Slovanské pohrebisko v Nitre na Lupke. In: *Slovenská archeológia* 10–1, s. 175–240.
- IPOLYI, A., 1874: Besztercebánya városa műveltség-történeti vázlata. In: *Századok* 8, s. 597–647.
- JACKOWSKI, A., 1991: *Zarys geografii pielgrzymek*. Kraków.
- KISCH, D. L., 1980: Ungarn und die Aachener Heiligtumsfahrt. In: *Südostdeutsche Vierteljahresblätter* 28, s. 31–37.
- KISCH, D. L., 1984: Ungarische Heiligtümer in Köln, und der deutsche Ritterorden. In: *Südostdeutsche Vierteljahresblätter* 33, s. 42–44.
- KLANICZAY, G., 1983: Le culte des saints dans la Hongrie médiévale (Problèmes de recherche). In: *Acta Historica Acad. Sc. Hungaricae* 29(1), s. 57–78.
- KLIMECKA, G., 1995: Opis pielgrzymki ihumena Daniela z Ziemi Ruskiej do Jerozolimy. In: *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*. Warszawa, s. 110–113.
- KOLDEWEIJ, A. M., 1992: Medieval pilgrim badges found in the Netherlands. In: *Medieval Europe 1992 – Art and Symbolism*. Vol. 7, York, 41–46.
- KÖSTER, K., 1972: Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionalien. In: *Rhein und Maas. Kunst und Kultur 800–1400*. Köln, s. 146–160.
- 1983: Pilgerzeichen und Pilgermuscheln von mittelalterlichen Santiagostrassen. Neumünster.
- 1988: Pilgerzeichen und Ampullen. In: *Stadtarchäologie in Deutschland und den Nachbarländern*. Bonn, 227–286.
- KÖTTING, B., 1950: *Peregrinatio religiosa. Wallfahrten in der Antike und des Pilgerwesen in der Alten Kirche*. Münster.
- 1988: *Ecclesia peregrinaus*. Bd. 2. Münster.
- KOZIEL, S.–FRAS, M., 1979: *Stratygrafia kulturowa w rejonie przedromańskiego kościoła B na Wawelu*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- KRAWIEC, A., 1995: Strach w polskim średniowieczu. In: *Scripta minora I (Poznań)*, s. 169–199.
- KRISS, R.–RETTENPECK, L., 1957: *Eisenopfer. Das Eisenopfer in Brauchtum und Geschichte*. München.
- KUZCYŃSKI, S. K., 1995: Znaki pielgrzymie. In: *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*. Warszawa, s. 321–327.
- LADNER, G., 1967: Homo viator. Medieval Ideas on Alienation and Order. In: *Speculum* 42, s. 233–259.
- LEHOTSKÁ, D. a kol., 1956: *Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností*. Praha.
- LIGHTBOWN, R. W., 1992: *Medieval European Jewellery (with a catalogue of the collection in the Victoria Albert Museum)*. Victoria A. Museum.
- LOVAG, E., 1982: Die Einflüsse der byzantinischen Pektoralkreuze auf die Bronzekunst Ungarns im 11./12. Jahrhundert. In: *Metallkunst von der Spätantike bis zum ausgehenden Mittelalter* Berlin, s. 159–165.
- 1994: A középkori bronzművéség emlékei a Dunántúlon. In: *Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*, Budapest, s. 190–215.
- LÜTGERT, S. A., 1997: ...versus Marborch and Sanctam Elizabeth – ein neus Pilgerzeichen Mehrachbestattung an Heiligen-Geist-Hospital zu Lübeck. In: *Archäologisches Korrespondenzblatt* 27, s. 189–192.
- MALINOWSKI, T., 1993: O wczesnośredniowiecznych dzwonekach z ziem polskich. In: *Archeologia Polski* 38, s. 95–120.
- MANGELSDORF, G., 1991: Das Aachhorn von Greifswald – ein Beitrag zur mittelalterlichen Devotionalienkunde. In: *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern*, s. 219–225.
- MATULAY, C., 1980: *Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536*. Bratislava.
- MAYER, H. E., 1985: *Geschichte der Kreuzzüge*. 6. Aufl. München.
- MEIER, Chr., 1977: *Gemma Spiritualis. Methode und Gebrauch der Edelsteinallegorese von frühen Christentum bis ins 18. Jahrhundert*. I. München.

- MEZŐ, A., 1996: A templomcím a magyar helységnevekben (11.–15. század). Budapest.
- MITCHNER, M., 1986: Medieval pilgrim and secular. London.
- MÖHLER, G. (Hrsg.), 1984: Wallfahrt kennt keine Grenzen. München.
- MRAZOVÁ, M., 1995: Mariánska téma v zbierkovom fonde ľudového výtvarného umenia Historického múzea SNM – drevené sochy radostného okruhu (Príspevok k histórii a ikonografii). In: Zborník SNM 89 – História 35, s. 119–149.
- MÜLLER, W., 1986: Archäologische Zeugnisse frühen Christentums zwischen Taunus und Alpenkamm. In: Helvetia archaeologica 17, s. 3–77.
- NEUHARDT, J., 1986: Die Wallfahrt im Leben der Christenheit. In: Salzburger Wallfahrten in Kult und Brauch (Katalog). Salzburg, s. 7–20.
- OHLER, N., 1993: Reisen in Mittelalter. 3. Aufl. München.
- 1994: Pilgerleben im Mittelalter. Zwischen Andacht und Abenteuer. Freiburg–Basel–Wien.
- OHLY, F., 1977: Schriften zur mittelalterlichen Bedeutungsforschung. Darmstadt.
- ORTVAY, T., 1903: Geschichte der Stadt Pressburg. II/4. Bd. Pozsony.
- OTTO, R., 1968: Świętość. Elementy, irracjonalne w pojeciu bóstwa i ich stosunek do elementów racjonalnych. Warszawa.
- PARELLO, D., 1993: Pilgerampullen. In: Marienlexikon. 5. zv. St. Ottilien, s. 226–229.
- PÁSZTOR, L., 1940: A magyarország vallásos élete a Jagellók korában. Budapest.
- PAULINY, E., 1983: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava.
- PEYER, H. C., 1987: Von der Gastfreundschaft zum Gasthaus. Studien zur Gastlichkeit in Mittelalter. Hannover.
- PIIRAINEN, I. T., 1986: Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz. Dulu.
- PLÖTZ, R., 1979: Peregrini – Palmieri – Romei. Untersuchungen zum Pilgerbegriff der Zeit Dantes. In: Jahrbuch für Volkskunde NF 2, s. 101–134.
- POJSL, M., 1996: Olomoucký biskup Jindřich Zdík (1126–1150). In: Vlast. sborník „Podřipsko“ č. 6/1, s. 46–55.
- POLLA, B., 1962: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava.
- PRINZ, F., 1988: Frühes Mönchtum im Frankenreich. Darmstadt.
- PRZYBYSZEWSKI, B., 1979: Romańskie kościoły pielgrzymkowe. Kraków.
- PÜSPÖKI-NAGY, P., 1976: Erb mesta Želiezoviec. Bratislava.
- RAFF, Th., 1993: Pilgerzeichen. In: Marienlexikon. 5. zv. St. Ottilien, s. 229–230.
- REMIÁŠOVÁ, M., 1975: Archeologický výskum na hradisku Vyšehrad. In: AVANS v roku 1974, Nitra, s. 91–92.
- REICHERTOVÁ, K., 1989: Bývalý klášter bl. Anežky Přemyslovny v Praze I, na Františku. In: Archaeologica Pragensia 10, 133–204.
- ROSENBERG, A., 1975: Christliche Bildmeditation. München.
- RÖHRICHT, R., 1967: Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande. 2. vyd. Innsbruck.
- RÖTTING, H., 1978: Anmerkungen zu Miniatur-Feldflaschen. In: Braunschweigische Heimat 64, s. 65–73.
- SEDLÁK, V., 1980: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I. Bratislava.
- SCHEIN, S., 1991: Die Kreuzzüge als volkstümlich-messianische Bewegungen. In: Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 47, s. 119–138.
- SCHIMMELPFENNIG, B., 1978: Die Anfänge des Heiligen Jahres von Santiago de Compostela im Mittelalter. In: Journal of Medieval History 4, s. 285–303.
- SCHMAUDER, M., 1991: Mittelalterliche Pilgerandenken im Oldenburger Raum. In: Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland 14, Oldenburg, s. 69–76.
- SCHMAUK, M., 1889: Supplementum analectorum terrae Scepusiensis II. Szepesváraljac.
- SCHMUGGE, L., 1979: „Pilgerfahrt macht frei“ – Eine These zur Bedeutung des mittelalterlichen Pilgerwesens. In: Römische Quartalschrift für Christl. Altertumskunde und Kirchengeschichte 74, s. 16–31.
- 1983: Zu den Anfängen des organisierten Pilgerverkehrs und zur Unterbringung und Verpflegung von Pilgern im Mittelalter. In: Gastfreundschaft, Taverne und Gasthaus im Mittelalters. München–Wien, s. 37–60.
- SCHÜTZ, Ch. (Hg.), 1992: Praktisches Lexikon der Spiritualität. Freiburg im Breisgau.
- SLIVKA, M., 1979: Archeologický výskum zaniknutej šľachtickej kúrie vo Vajkoviach, okres Košice-vidiek. In: Arch. historica 3, s. 303–323.
- 1984: Parohová a kostená produkcia na Slovensku v období feudalizmu. In: Slov. archeológia 32–2, s. 377–429.
- S. LIBER CONFRATERNITATIS, 1889: S. Liber Confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe. A római Szentleléktársulat anyakönyve. 1446–1523. Budapest.
- SNELL, B., 1955: Das Symbol des Weges. In: Die Entdeckung des Geistes III, Hamburg, s. 320–332.
- SPENCER, B. W., 1968: Medieval pilgrim badges. In: Rotterdam Papers. A contribution to medieval archeology. Rotterdam, s. 137–153.

- SPIEQ, C., 1972: Vie chrétienne et pérégrination selon le Nouveau Testament. Paris.
- STARÁ, D., 1988: K českým středověkým poutním odznakům. In: Časopis Národního muzea – řada historická 157, č. 3–4, s. 140–148.
- STEPHENSON, G., 1986: Der Wanderer als Symbol des menschlichen Daseins. In: Symbolon N. F. 8, s. 93–107.
- SWINARSKI, U., 1998: Herrschen mit den Heiligen. Kirchenbesuche, Pilgerfahrten und Heiligenverehrung früh- und hochmittelalterlicher Herrscher (ca. 500–1200). Bern–Berlin–Frankfurt a/M.–New York–Paris–Wien.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, T., 1975: Bratislavský hrad v 9.–12. storočí. Bratislava.
- TADRA, F., 1897: Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských. Praha.
- THOEMMES, E., 1937: Die Wallfahrten der Ungarn an den Rhein. Aachen.
- ULANOWSKI, B., 1888: O pokorze publicznej w Polsce. Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności. t. 23. Kraków.
- UNGER, J., 1984: Středověké votivní předměty z Mušova. Mikulov.
- VAUCHEZ, A., 1993: Gottes vergessenes Volk. Laien im Mittelalter. Freiburg. – 1996 Duchowość średniowiecza. Gdańsk.
- VEIT, L., 1982: Geheiligt Geld – Münzvote. In: Münzen in Brauch und Aberglauben (Ausstellungskatalog). Mainz a/Rhein, s. 51–64.
- VOGEL, C., 1964: Le pèlerinage pénitentiel. In: Revue des Sciences Religieuses (Strasbourg) 38, s. 113–152.
- WAAL, A. de, 1900: Andenken an die Romfahrt im Mittelalter. In: Römische Quartalschrift 14, s. 54–67.
- WAMSER, L., 1992: Zur archäologische Bedeutung der Karlburger Befunde. In: 1250 Jahre bistum Würzburg, Würzburg, s. 319–342.
- WATSON, A. M., 1994: The Imperfect Transmission of Arab Agriculture into christian Europe. In: Kommunikation zwischen Orient und Okzident Alltag und Sachkultur. Wien, s. 199–212.
- WITKOWSKA, A., 1995: Peregrinatio religiosa w średniowiecznej Europie. In: Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy. Warszawa, s. 9–16.
- 1984: Kulty patnicze pietnastowiecznego Krakowa. Lublin.
- WITTSTOCK, J., 1984: Pilgerzeichen in Lübeck – alte und neue Funde. In: Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte Bd. 8, s. 15–21.
- WOLF, G., 1990: Salus populi Romani. Die Geschichte römischer Kultbilder im Mittelalter. Weinheim.
- ZAJICOVÁ, K., 1996: Mariánský kult v ľudovej zbožnosti. Dizertačná práca na FF UK. Bratislava.
- ZAREMSKA, H., 1993: Banici w średniowiecznej Europie. Warszawa.
- ZOLNAY, L., 1977: Kincses Magyarorszá. Középkori művelődésünk történetéből. Budapest.

Zusammenfassung

Der mittelalterliche homo viator

(Die Beziehung der Slowakei zu den internationalen Wallfahrtsorten)

In der Auffassung des patristischen Philosophen A. Augustinus ist der mittelalterliche „homo viator“ eine Analogie für den eigenen Lebensweg jeden Menschen. Deshalb auch der Begriff „peregrinatio“ war für die Menschen des Mittelalters ein Synonym für das Leben. Der Verfasser verfolgt in diesem Beitrag den mittelalterlichen Pilger, seine Motivation zu pilgern, seine Verhaltung während der Pilgerfahrt und in einem Sakralraum. Der Verfasser interessiert sich weiter für die Ausrüstung des Pilgers, seine Erlebnisse und Äußerungen. Eine Wallfahrt machen gehörte zu den allgemeinen nicht nur religiösen Erscheinungen, die auf einen bestimmten Kult gebunden waren. Einen Weg des Pilgers zu verfolgen im Rahmen der mittelalterlichen Sakralmobilität ermöglichen verschiedene Quellen und die europäische Fachliteratur, die sich mit diesem Thema beschäftigt. Man unterscheidet grundsätzlich zwei Pilgerkategorien: eine Kategorie bildeten Menschen, die aus eigener geistlichen Entscheidung, (besonders die Mönche und Missionäre) an der Pilgerfahrt teilgenommen haben, die andere Kategorie bildeten die sogn. Büsser, die die Pilgerfahrt als Strafe gemacht haben. Der Verfasser veröffentlicht einige Beispiele aus der Slowakei, besonders aus den städtischen Gerichtsbüchern (z. B. aus Banská Stavnica, Banská Bystrica und Bratislava).

Der zweite Teil dieses Beitrags beschäftigt sich mit der Analyse der archäologischen Quellen zur Pilgerung. im Mittelalter.

In der ersten Reihe handelt es sich um die Devotionalien, die nicht nur als Erinnerung (Souvenir) und Beweis der Pilgerfahrt gegolten haben, sondern dienten auch zur Erhöhung der Frömmigkeit. Als Universalsymbol der Pilgerfahrt war die sogn Jakobsmuschel (diese galt auch als Symbol Christi, die die Evangelisten als einen Pilger geschildert haben), die im mitteleuropäischen Raum nur sporadisch vertreten ist. Aus Böhmen stammt nur ein einziger Fund aus Most (Brüx), aus Polen stammen zwei Funde und aus dem Gebiet der ehemaligen Ungarn stammt keiner Fund. Als Beweis der Pilgerfahrt nach Compostella in

Spanien ist ein Knochenfigürchen des St. Jakobs aus Rymavské Janoviece, das um das Jahr 1500 datiert ist (Abb. 3).

Als einziger Fund gilt die bronzene Feldflasche aus der Wüstung Zalužany in Zips (Abb. 4, 5:9) mit der Datation am Ende des 14. und Anfang des 15. Jhs. Ihr Ursprung ist bisher noch nicht ganz geklärt. In jedem Fall handelt es sich um ein westliches Erzeugnis.

Zu den zahlreichen europäischen Funden der Wallfahrtsabzeichen ist ein neuer Fund bei der Erforschung des Dominikaner Klosters in Banská Štiavnica zugewachsen (Abb. 8). Das Zinnabzeichen mit einem stilisierten Reichsadler stammt sehr wahrscheinlich aus Aachen und vom Verfasser ist in das 14. Jh. datiert.

Der Verfasser ist überzeugt, daß die bisher publizierten Funde aus dem Gebiet der Slowakei zu überwerten sind. Es handelt sich um verschiedene Anhänger, Schnallen mit Inschriften (z. B. Maria, Ave Maria), Tonfigürchen, Brustkreuzen, Miniaturglöckchen (ein Fund aus Nitra) und weitere Funde des Votivcharakters. In diesem Zusammenhang beschäftigt sich der Verfasser mit einem tönernen Horn aus der Lokalität Vyšehrad, das in die erste Hälfte des 15. Jhs. datiert ist. Ähnliche Funde sind in der deutschen Fachliteratur als „Aachhörner“ mit der Devotialfunktion interpretiert. Wenn auch der slowakische Fund eine Importware darstellt, ist der Verfasser überzeugt, daß dieser Fund keine Devotialfunktion hat, sondern, daß das Horn eine Signalisationsfunktion hatte und den Wachmännern auf dem Bergübergang des wichtigen Weges von Nitra nach Turiec und weiter nach Polen diente.

Der Verfasser nennt zum Schluß noch andere Quellen, wie z. B. die Patrozinien, die für die Rekonstruktion der Pilgerwege bedeutsam sind.

Abbildungen :

1. Die Pilger auf dem Weg nach Trzebonice – Polen (Legende über die Heilige Hedwig aus dem Jahr 1353).
2. Patrozinien St. Jakob in der Slowakei.
3. Rimské Janovce. Knochenfigürchen St. Jakobs (um 1500).
4. Nemešany-Zalužany, Bez. Spiš. Nová Ves – bronzene Feldflasche.
5. Funde: 1–4: Monza (Blei- und Zinnflaschen, Ende des 6. Jhs.) 5–8: Braunschweig (2. Hälfte des 14. Jhs.), 6: Marskeon-Sea (England), 7: Fund von Schweden (mit einem heraldischen Motiv), 9: Nemešany-Zalužany (Slowakei).
6. 1 – Winchester (England); 13. Jh., 2 – Nagold (Deutschland), 3 – Unterregenbach (Deutschland, 12.–13. Jh.), 4 – London (St. Johann-Teufer), 5 – Pettern (Deutschland), 6 – Winchester (15.–16. Jh.), 7 – mittelalterlich Pilger – ein Detail aus einer Wandmalerei in Florenz (um 1365).
7. 1 – Holzschmitzerei aus dem Jahr 1508 (Augsburg), 2–3 – Mirabilia Urbis Romae (1475) – Véronika.
8. Banská Štiavnica. Wallfahrtsabzeichen aus dem 14. Jh.
9. 1 – Greiswald, 2 – Zossen (Burg), 3, 4 – Sindelfingen, 5 – Visby (Schweden), 6 – Bommersheim (Burg), 7 – Wartenber (Burg), 8 – Nitrianske Pravno – Vyšehrad, 9 – Hohenwart, 10 – Pforzheim.
10. Mača (Bez. Galanta). Ein Enkolpion östlicher Herkunft. (10.–11. Jh.).